

ALISHER NAVOIY AFORIZMLARINING (XIKMATLI SO‘ZLARI) ISHLATILISHI VA TARBIYAVIY AHAMIYATI

Annotatsiya:

Maqolada oliy ta'lim tizimida o'zbek va boshqa tillarda Alisher Navoiy aforizmlarining o'quv topshiriqlarida foydalanishning mavjud holati, o'zbek va boshqa tillarni qiyoslab o'rganish mashg'ulotlarida savol, mashq va topshiriqlarning berilishi tahliliy o'rganildi, shuningdek, o'quv topshiriqlarini qiyosiy-chog'ishtirma jihatdan takomillashtirish bo'yicha olib borilgan tadqiqotlar tahlil qilindi.

Kalit so'zlar:

falsafiy mushohada, aforizmlar, oliy ta'lim, qiyosiy chog'ishtirma usullar, tarbiyaiy ahamiyat, zamonaviy tahlil talablari, o'quv topshiriqlari.

Information about the authors

Baxadirova Dildora Azodovna,
TDSu, "G'arb tillari" kafedrasi katta o'qituvchisi

Kirish:

“Biz Alisher Navoiyni mutafakkir shoir sifatida bilamiz.

Mutafakkir so'zining ma'nosi tafakkur sohibi, keng va chuqur falsafiy mushohada yuritish qobiliyatiga ega kishi demakdir”²². Bu qobiliyat hammaga ham nasib etmaydi. Binobarin, dunyoda juda oz yozuvchi va shoir bu nomga loyiq ko'rilgan. Navoiy qoldirgan merosni hikmat marjonlari to'la dengizga o'xshatish mumkin.

Aforizm - bu tushuncha uzoq vaqtdan beri ma'lum. Miloddan avvalgi V asrda Qadimgi Yunon olimi Gippokrat, tibbiyotda aforizmlar haqida risola yozgan. Biror bir hodisaning aynan o'zini emas, balki biror bir adabiy yo'l orqali, chiroyli she'riy ifodalanishi bu aforizmdir.

Buyuk mutafakkir va shoir Alisher Navoiyning aforizmlari (hikmatli so'zlari) faqat o'zbek xalqininggina emas, balki bir necha xalqlar va kulturalarning donishmandligini o'ziga yiqqan bo'lib, bizning zamonimiz uchun dam juda zo'r tarbiyaviy ahamiyatga egadir. Shuning uchun Navoiy aforizmlarining qqo'rganilishi hozirgi zamon talabi bo'lmoqda. Shu o'rinda Navoiy aforizmlarini boshqa tillar bilan qiyoslab o'rganish muhim masala hisoblanadi.

Adabiyot tahlili va metodikasi:

Qiyosiy-chog'ishtirma usullar - qiyoslash orqali adabiy hodisalarning umumiy va xos tomonlarini aniqlash, poetika, adabiy aloqalar va adabiy ta'sir masalalarini tahlil qila olishi; Til tarixi va nazariyasi to'g'risida keng bilimni egallay olish, dunyo tillarining umumiy va xususiy qonuniyatlari haqida tasavvurga ega bo'lishi, tilshunoslik tarixi, tilshunoslik maktablari, zamonaviy tilshunoslik masalalarini va tilshunoslik metodlarini bilishi.

Navoiy asarlarining hali hozircha to'la-to'kis tahlil etib chiqilmagani sababli, ulardagi aforizmlarning hammasini bu to'plamga yig'ish imkoni bo'lmadi. Shu sababli hozirgi kunda Navoiy aforizmlarining

to‘la to‘plamini chiqarishni yaqin kelajakning vazifasi qilib qo‘yish bilan, hozirgacha aniqlangan aforizmlarni to‘xtatmasdan, kichikroq bo‘lsa ham bir to‘plam qilib chiqarish asosiy vazifa bo‘lib turibdi. Shunday bo‘lsa ham aytish mumkinki, bu taqdim etilayotgan „Aforizmlar“ ga Navoiy hikmatli so‘zlarining katta bir qismi kirgandir. Navoiyning deyarlik hamma eng muhim asarlari -Xamsa“, „Mahbubul-qulub“, „Chor devon“, „Nazmul-javohir“, „Lisonut-tayr“ va boshqalar qarab chiqilib, ularda uchragan hikmatli so‘zlar terilib olingandir.

Asosiy qism:

Alisher Navoiyga ko‘ra inson uchun umidni yo‘qotish katta yo‘qotishdir.

Inchunun, hikmatlarining birida “Ey do‘stlar, menga hamma narsadan umidingni uz, voz kech deyishingiz mumkin, ammo zinhor Yaratguvchidan umidingni uz demangiz” mazmunida bunday deydi:

Ahbob, dengizki, xonu mondan tama' uz,

Ne xonu mon, kavnu makondan tama' uz.

Ne kavnu makon, jonu jahondan tama' uz,

Lekin demangiz, meniki, Ondin tama' uz.

Ushbu hikmatda “Ollohning rahmatidan umid uzmag‘i” oyati karimasining mazmuni singdirilgan.

Navoiy asarlarini nashrga tayyorlashda asosiy masalalardan biri—tekstni to‘g‘ri aniqlash va yuriginalga hechqancha o‘zgarish kiritmaslik masalasidir. Aforizmlarni biz yangi orfografiya bilan berganimiz holda shu printipni to‘la saqladik. Lekin ayrim o‘rinlardagina ba‘zi cheklanishlar bo‘ldi. Masalan: ko‘ngul so‘zi orfografiya qoidasiga ko‘ra, ko‘ngil ravishida yozilishi kerak bo‘lgani holda bu so‘z gul so‘zi bilan ham qofiya bo‘lib kelgan o‘rinda qofiya talabiga muvofiq „ko‘ngul“ ravishida berildi. Yoki lug‘atlarimizda aniq shoh, achchiq, kattiq, goh ravishlarida yozilishi qat‘iy bo‘lgach so‘zlar vazn talab qilgan o‘rinlarda shah, achig‘, qagig‘, gah ravishlarida ham berildi. Suv so‘zi vazn talab qilgan joyda su ravishida ishlatildi. Hozirgi jonli tilimizda o‘ldirmoq ravishida ishlatilishi qat‘iylashgan so‘zlar Navoiy asarlarida o‘ltirmoq ravishida ham uchratiladiki, bu xususiyatlarni ham originalning o‘zicha berishga diqqat qilindi.

Ota-onaga hurmat mavzusi har shoirda bo‘lgani kabi, Navoiy hikmatlarining asosiy mavzularidandir. Shoir, farzand otasi uchun kerak bo‘lsa boshini, onasi uchun jismini fido etmog‘i, kunduzi nur sochganlari tufayli ularning birini oy, birini quyosh deb bilmog‘i lozimligini ta’kidlaydi:

Boshni fido ayla ato qoshig‘a,

Jismni qil sadqa ano boshig‘a.

Tun-kuningg‘a aylagali nur fosh,

Birisin oy angla, birisin quyosh.

Quyidagi to‘rtlik esa shoirning “Arbain” asaridan:

Onalarning oyog‘i ostidadir,

Ravzai jannatu jinon bog‘i.

Ravza bog‘in visolin istar ersang,

Bo‘l onaning oyog‘i tuprog‘i.

Kimki ko‘ngilni qattiq so‘z bilan jarohatlar ekan, unga achchiq til zaharli nayzadek sanchiladi. Ko‘ngiida til nayzasining jarohati bitmas; u jarohatga hech narsa malhamlik qilmas. Agar bir ko‘ngilda

til nayzasining jarohati bordir, faqat yaxshi soʻz va shirin til unga malham va rohatdir. Muloyim soʻz — vahshiylarni ulfatga aylantiradi; sehrgar — ohang bilan afsun oʻqib, ilonni inidan chiqaradi.

Tilga ixtiyorsiz — elga eʼtiborsiz. Koʻp, bemaza soʻzlaydigan ezma — kechalari tong otguncha tinmay huradigan itga oʻxshaydi. Tili yomon odam — xalq koʻnglini jarohatlaydi, oʻz boshiga ham ofat yetkazadi. Nodonning vahshiylarcha baqirmogʻi — eshakning bemahal hangramogʻi. Xushsuxan odam yumshoqlik bilan doʻstona soʻz aytadi; koʻngilga tushishi mumkin boʻlgan yuz gʻam — uning soʻzi bilan daf boʻladi. Soʻzda har qanday yaxshilikning imkoni bor, shuning uchun ham aytadilarki; «nafasning joni bor...»

Oʻzi xunuk, gapi bemaʼni, ovozi yoqimsiz odam qurbaqaga oʻxshaydi. Baxt bagʻishlovchi toza ruh manbayi ham til; yomonliklar keltiruvchi nahs yulduzining chiqar joyi ham til. Tilini tiyolgan odam — donishmand oqil; soʻzga erk bergan odam — beandisha va pastkash. Til shirin va yoqimli boʻlsa yaxshi; til bilan dil bir boʻlsa yana yaxshi. Til bilan dil — insondagi eng yaxshi aʼzolardir. Boʻstonda — gulsafsar, gulgʻuncha va rayhonlar eng yoqimli gullardir.

Odam — tili bilan boshqa hayvonlardan imtiyozlidir. Uning tili orqali boshqa odamlardan afzalligi bilinadi. Til — shuncha sharafi bilan nutqning qurolidir. Agar nutq nomaʼqul boʻlib chiqsa — tilning ofatidir.

Hayotning juda qisqaligiga doir bir necha hikmatlar bor. Bu haqiqatni Navoiy shunday goʻzal ifodalaydiki, buni oʻqigan oʻquvchi mutlaqo taʼsirlanadi va tezroq xayrli ishlar qilmoqqa gʻayrat etadi:

Xazon sipohigʻa ey bogʻbon, emas mone,

Bu bogʻ tomida gar ignadin tikan qilgʻil.

Yaʼni, ey bogʻbon, sen bogʻingda yetishtirganing daraxtlarni naqadar qoʻrisang, hatto devorlari ustini tikan bilan oʻrasang hamki, xazon otligʻ lashkarga monelik qilolmaysan.

Mavzuga oid yana bir necha hikmat:

Umrnga hech eʼtimod yoʻqdur, ey koʻngul,

Oy va yilni necha mast kechirursan, hamon oyil.

“Vaqt jaf oʻxanari ila umr tolalarini kesadi. Shunday ekan, unga koʻngil bogʻlamoq mumkin emasligini fahmla”.

“Qachongacha umringni aysh-ishrat va uyqu bilan oʻtkazasan. Gʻururga mast boʻlib koʻzingni zulmat pardasi ila oʻraysan? Eng yaxshisi qorongʻu kechalarni ixlosli toat bilan, uning nuri ila boradigan joyingni yoritsang-chi”.

Ushbu bayt esa “Har narsaning qazosi bor ammo fursatlarning qazosi boʻlmas” yoxud “hozirgi vaqtingning qadrini bil” soʻzlarini eslatadi:

Moziyu mustaqbal ahvolin takallum ayla kam,

Ne uchunkim, dam bu damdir, dam bu damdir, dam bu dam.

Mustaqillik bizga koʻplab imkoniyatlar qatori Alisher Navoiyni anglash, risoladagidek tushunish baxtini berdi, deya olamiz.

Ey Navoiy, boda birla xurram et koʻnglung uyin,

Ne uchunkim, boda kelgan uyga qaygʻu kelmadi.

Ushbu satrlar mustaqillikdan avvalgi paytlari, taassufki, hayotdagi boda tarzida sharhlangan va oʻquvchilarga taqdim etilgan edi.

Bu o'rinda bodadan murod ishq ekani sir emas. Zero Navoiyga ko'ra Ishaq insonning javharidir va bu ne'matdan mahrum inson eng baxtsiz insondir:

Bo'lmasa ishq ikki jahon bo'lmasin,

Ikki jahon demakim, jon bo'lmasin.

Ishqsiz ul tanki oning joni yo'q,

Husnni netsun kishikim, oni yo'q.

“Ishaq tole quyoshidir, qayg'uli dillar tikanzori u tufayli gulshan

bo'lur. Ishaq porlagan to'lin oydir, zulmat ko'ngillar kechasi u tufayli

nurafshondir”. Al hosil, Navoiy hikmatlari inson qalbini ma'nan boyituvchi hayot

atalmish sayohatida unga yo'l ko'rsatuvchi sodiq, samimiy yo'ldoshdir.

Xulosa:

Xulosa qilib aytganda, xorijiy tillar bo'yicha yetuk mutaxassislarni tayyorlashda talabalarni tilning nazariy masalalari bilan tanishtirish muhim ahamiyat kasb etadi, zero filolog-mutaxassis va til ta'limi o'qituvchisi tilshunoslik fanining nazariy asoslari bilan tanish bo'lishi, til ilmining qonun-qoidalarini umumlashtira olishi kerak bo'ladi. Navoiy aforizmlarini qiyoslab o'rganishda zamonaviy tahlil talablariga e'tibor qaratish lozim. Albatta Navoiy aforizmlarining boshqa tillardagi ma'nosini ko'rsata olishda qiyinchiliklar tug'dirishi mumkin. Lekin ularni o'rganishda talabalarga bosqichma bosqich o'quv topshiriqlarining berib borilishi orqali ularda aforizmlar haqida tushuncha paydo bo'lishiga yordam beradi hamda ularning ahloqiy ahamiyatiga e'tibor qaratib, ularga amal qilishga intiladilar.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Ergash Ochilov. Alisher Navoiy. Hikmatlar. Toshkent. 2006.
2. Najmiddin Komilov. Tasavvuf. Toshkent, 2009.
3. Irisqulov M.T. Tilshunoslikka kirish. – Toshkent, 2009.
4. Andrew Radford, Martin Atkinson, David Britain, Harald Clahsen, Andrew Spencer. Linguistics. An introduction. – New York, Cambridge University Press, 2009.
5. Dildora Azodovna Bakhadirova, “Poetics of Navoy is a Great Heritage” AMERICAN Journal of Science on Integration and Human Development Volume 2, Issue 3, 2024 ISSN (E): 2993-2750
6. Bakhadirova Dildora Azodovna, "The main shortcomings encountered in the process of translation", Innovative Development in Educational Activities ISSN: 2181-3523// Baxadirova Dildora Azodovna, “Tarjima qilish jarayonida uchraydigan asosiy kamchiliklar” , Innovative Development in Educational Activities, ISSN: 2181-3523
7. Dildora Azodovna Bakhadirova, “BRILLIANT WORKS OF GREAT POET-TRANSLATOR BASED ON TURKIC LITERATURE.” International scientific journal “Interpretation and researches” Volume 2 issue 6 (28) | ISSN: 2181-4163 | Impact Factor: 8.2